

Дејан Танић

Историјски архив „Средње Поморавље”
Јагодина

УДК 316.73(=163.41:=161.1(091)
930.85(497.11:470)(091)

КЉУЧНИ МОМЕНТИ СРПСКО-РУСКИХ КУЛТУРОЛОШКИХ И ДУХОВНО-ИДЕОЛОШКИХ ПРОЖИМАЊА ОД СВЕТОГ САВЕ ДО ВЛАДИКЕ НИКОЛАЈА

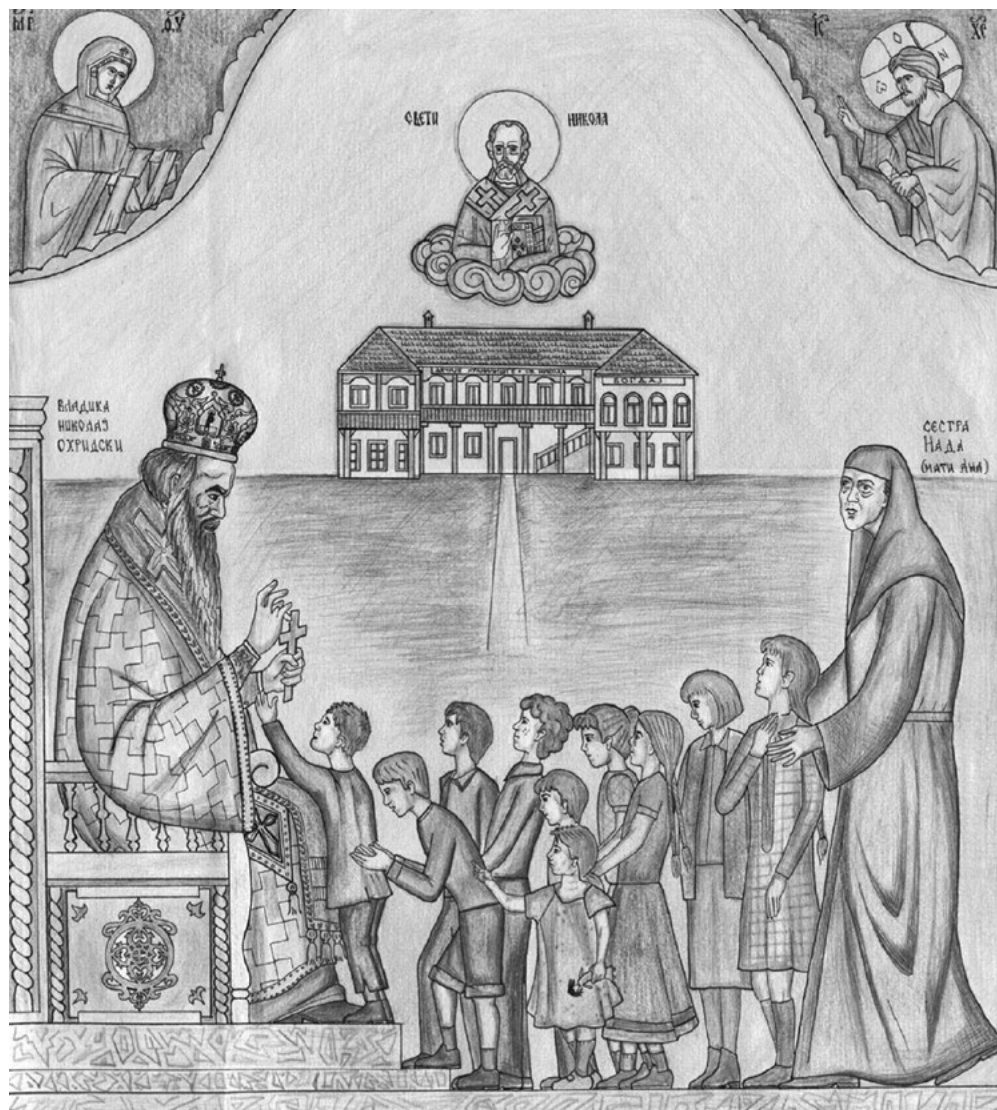
Апстракт: У оквиру комплексних и свеобухватних српско-руских односа, током читаве историје, културолошки и духовно-идеолошки аспект заузима значајно место. Он је одредио, у великој мери, суштину културног, националног и цивилизацијског идентитета Срба и Руса, формирајући притом својеврсну надградњу европске православне цивилизације. Континуитет поменутих односа постоји још од 12. века, а најснажнији интензитет имао је у периоду од 14. до 16. века, затим током прве половине 18. века и после Првог светског рата, тачније током 20-их и 30-их година 20. века.

Кључне речи: Србија, Русија, цивилизација, култура, духовност, идеологија, црква, манастири, култови, традиција, прожимања.

Суштина и садржај српско-руских односа током историје много су комплекснији и значајнији него што се то представља у широј јавности. Постоји навика да се српско-руски односи и везе посматрају само кроз политичку призму (у најширем смислу те речи), док се о њиховом сложеном, *цивилизацијском значају*, много мање води рачуна. Поред свог (без сумње) изузетног утицаја на свеукупан процес приближавања, упознавања и узајамног помагања (на свим пољима) Срба и Руса, поменути односи на одређен начин утицали су и на неке историјске процесе од ширег (европског) значаја.

Изградња и функционисање свеобухватних српско-руских односа допринели су уобличавању и надградњи нечега што можемо назвати *истиним крилом* паневропске цивилизације, *евројском православном цивилизацијом* или цивилизацијом *Византијској комонвелта*.¹ Кључну и најважнију

¹ Овај термин (Византијски комонвелт) први је употребио руски историчар Димитриј Оболенски.



Св. Владика Николај охридски и жички даје благослов Надежди Ацић и деци из „Богдаја”. Цртеж сестара из манастира Враћевшнице, 2003.

улогу у читавом овом процесу одиграла је Српска православна црква, односно српско свештенство и монаштво, нарочито у дугом периоду турске доминације, када није постојала српска држава и када је Црква (Пећка патријаршија) била *једина институција* српског народа. Међутим, интензивни

духовно-културолошки односи између Срба и Руса започети су много раније, у времену када је почела да се развија држава Немањића.

По писању монаха Теодосија, млади Растко Немањић је на Свету Гору отишао заједно са једном руским монахом. Да је овај податак вероватно тачан говори чињеница да је син Стефана Немање свој монашки живот започео у руском манастиру Светом Пантелејмону (Стари Русик).² Почетак духовног сазревања, под утицајем Руса, будућег оснивача самосталне српске цркве изражава одређену симболику у свеукупним српско-руским односима. Оснивањем Хиландара појачале су се везе између српских и руских монаха на Светој Гори, али и везе између владара династије Немањића и руских светогорских духовника. Српски средњовековни владари, почев од Стефана Немање, поклонима су помагали руске манастире на Светој Гори, али и у Русији. У време татарске доминације над руским земљама (од средине 13. века) ова помоћ била је више него драгоценост за руско духовништво. Српски архиепископ Данило II истицао је дарожљивост краља Драгутина према руским црквама, манастирима и великом кнезу московском Василију I Јарославичу (1271–1276).³ Цар Душан био је ктитор руског манастира Св. Пантелејмона (на Светој Гори), а у повељи кнеза Лазара, намењеној истом манастиру, где стоји „[...] да имају Руси цркву ту и села”, потврђивала су се раније стечена права на Цркву Светог Спаса у Хвосну (Метохија).⁴ Удовица кнеза Лазара, кнегиња Милица, поклонила је простране земљопоседе (1395) поменутом руском манастиру Св. Пантелејмона.⁵

Свакако најбитнија димензија српско-руских односа у то време било је културолошко прожимање, које је довело до унапређења културе и духовности, како у Србији тако и у Русији. Утицај старе руске књижевности био је видљив у делу хагиографа Доментијана *Житије Светио Симеона* (1264), које је било написано по узору на ранија српска житија, али и по узорима са руских простора. Као књижевни извор за *Житије Светио Симеона* Доментијан је користио *Слово о закону и благодати*, класично дело старе руске књижевности из 11. века, које је написао митрополит кијевски Иларион.⁶ Међутим, много су израженији били српски, односно јужнословенски (српско-бугарски) утицаји на руску културу, на прелазу из 14. у 15. век. У то време,

² Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, I, Београд, 1991, стр. 54, 374.

³ Исто, стр. 374.

⁴ Никола Поповић, *Србија и царска Русија*, Београд, 1997, стр. 7; Алексије Јелачић, *Русија и Балкан – преглед политичких и културних веза Русије и балканских земаља 1066–1940*, Београд, 1940, стр. 10.

⁵ Никола Поповић, наведено место.

⁶ Димитрије Богдановић, *Српска књижевност на путевима самосталног стварања, у: Историја српског народа*, I, Београд, 1994, стр. 338.

на Балкану и у руским земљама одвијала су се два различита историјска процеса. Московска кнежевина постепено се ослобађала татарске доминације и наговештавала свој будући снажни економски и политички успон. Насупрот томе, на Балкану, било је само питање времена када ће турски освајачи потпуно покорити остатке Византије и Србије. Простор Бугарске био је потпуно освојен падом *Видинској царства*, 1396. године. Склањајући се од турске најезде, многи учени монаси из Грчке и Бугарске нашли су уточиште у Србији, дајући нов, снажан подстрек развоју њене културе.

Грчки монаси донели су у Србију *исихастички мистицизам*, чија је суштина била да се нађе непосредан лични пут до Бога, кроз *аскетску дисциплину шела и нему молићву духа*.⁷ У политичко-верско-идеолошком смислу, исихасти су заговарали жестоку борбу против „[...] свега што није православно”.⁸ Пренет из Византије на српско тло, исихазам је подстицао борбу против Турака у име „виших циљева православне хришћанске цивилизације”.⁹ Преношење исихастичког учења са Балкана (од стране грчких, српских и бугарских монаха) у руске земље било је изузетно важно за даљи развој руске културе и духовности, али и за стварање московске (руске) *државне идеологије*. Руско монаштво било је најснажнији фактор духовног и политичког окупљања руских земаља око Москве. Такозвани *Дрући јужнословенски утицај*¹⁰ на руску културу (крај 14. и прва половина 15. века) представљао је, у ствари, преношење исихастичког културног израза из Србије и Бугарске у Русију. Исихазам је ојачао, између осталог, борбеност и упорност Руса у дуготрајном сукобу са неверницима – Татарима и Литванцима.

Најзнаменитија личност „другог јужнословенског утицаја” у руској култури, пре свега књижевности, био је Пахомије Логотет или Пахомије Србин. Он је дошао у Русију са Свете Горе, 1430. године. Краће време провео је у Новгороду, а најдуже се задржао у Тројицко-сергијевском манастиру крај

⁷ Džems Bilington, *Ikona i sekira – Istorija ruske kulture, jedno tumačenje*, Beograd, 1988, str. 73. У Византији су исихастама називали калуђере који су водили строг пустињачки живот у потпуној повучености и тишини. У 14. веку исихазам је добио карактер једне посебне мистичко-аскетске струје, чији је далеки претеча био Симеон Нови Богослов, знаменити мистичар 11. века. Оснивач позновизантијског исихастичког покрета био је калуђер Григорије Синаит, који је 30-их година 14. века обишао византијске земље проповедајући своје мистичко-аскетско учење, које је наишло на велики одјек, нарочито на Светој Гори. О томе опширније: Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Београд, 1959, стр. 476–478.

⁸ Димитрије Богдановић, Српска књижевност после Косова, у: *Историја српског народа*, II, Београд, 1994, стр. 132.

⁹ Исто.

¹⁰ Под „првим јужнословенским утицајем” подразумевао се процес преношења, са Балкана, словенске (хришћанске) писмености и њено прихватање од стране Руса, крајем 10. и почетком 11. века.

Москве, где је напорно радио на преписивању и прерађивању старих руских житија и писању нових, сасвим оригиналних, хагиографских, химнографских и панегиричких састава.¹¹ Поред великог броја прерађених, написао је два оригинална житија – *Житије Кирила Белоозерског* (1462) и *Житије архиепископа новгородског Јевтимија* (1458).¹²

Пахомије је знатно проширио локалне оквире руске хагиографије, уношењем *српског концепта житија* и успоставио *сверуске култове*, који су снажно утицали на духовно, културно и политичко јединство Руса. Поред српског концепта житија, Пахомије је у руску књижевност унео и исихастичку поетику и мистику, односно дух *универзалног византизма*, који је изградио *виши степен сверуског културног јединства*. Византијско-српски културни утицај и исихастичка мистика у руској књижевности допринели су бржем уобличавању московске (руске) *државне идеологије*. Дело које се приписивало Пахомију – *Повести великих кнежева владимирских у Великој Русији*, било је много преписивано и читано широм руских земаља и подстицало је Русе да себе сматрају *јединим наследницима* Византије (Источног римског царства – првог и најважнијег у читавој хијерархији хришћанских држава).¹³

Поред културних веза, које су имале и јак идеолошки карактер, један значајан догађај додатно је утицао на зближавање руске државе и цркве са српском црквом и монаштвом. Пропадање Византијског царства и све снажније турско присуство на Балкану угрожавали су опстанак православља у југоисточној Европи. Користећи веома тежак положај Цариграда, католички Запад је све чешће и безобзирније вршио притисак у правцу успостављања уније између Источне и Западне цркве. Очекујући више него неопходну помоћ (војну, финансијску и сваку другу) за борбу против Турака, византијски цар Јован VIII Палеолог био је спреман да попусти и пристане на унију са Римом. Заједно са васељенским патријархом и многим црквеним великодостојницима, византијски цар је отпутовао у Италију, на Сабор који је требало да озваничи унију. У Фиренци, 6. јула 1439. године, проглашено је „јединство хришћанских цркава”.

Српска православна црква није послала своје представнике на Сабор у Фиренци, али Московска митрополија јесте. У то време, на челу руске цркве

¹¹ Димитрије Богдановић, Српска књижевност између традиције и хронике свог времена, у: *Историја српског народа*, II, стр. 500.

¹² Ј. Орлов, Пахомије Србин и његова књижевна делатност у Великом Новгороду, *Прилози КИФ* 36, Београд, 1970, стр. 214–238.

¹³ D. Bilington, наведено дело, стр. 80; О питању места које је Византија заузимала у хијерархији хришћанских држава, опширније у: Георгије Острогорски, *Византијски систем хијерархије држава*, Сабрана дела Георгија Острогорског, V, Београд, 1968–1970, стр. 238–262; Исти, *Византијски цар и светски хијерархијски поредак*, Сабрана дела Георгија Острогорског, V, стр. 263–277.

(Московске митрополије) налазио се митрополит Исидор (пореклом Грк).¹⁴ Реакција московског великог кнеза Василија II Васиљевича „Тамног” (1425–1462) била је жестока. Одмах је уклонио Исидора са митрополитског положаја и затворио га у манастир. Овим чином Московска Русија постала је практично независна (у црквеним пословима) од Васељенске патријаршије. Од тог времена, Русија је сама бирала своје митрополите.¹⁵

Оспоравајући на овај начин вођство Цариграда у православном свету, Русија је практично истакла своју жељу и способност да замени Византију. Одбацујући „фирентинску унију”, 1439. године, московска држава и црква нашла се, заједно са Српском православном црквом, на истом „фронту” борбе против ширења римокатоличког утицаја. Угрожени османском најездом, али и католичким притиском, Срби и други православни народи југоисточне Европе почели су све више да се окрећу Московској Русији, као православној држави у успону, видевши у њој (у државном и религијском смислу) једину замену за скоро већ мртво Византијско царство.

Бежећи испред турског освајања, српски и грчки монаси склањали су се у Русију, све више подстичући идеју о Русији као наследници Византије. Поред тога, монаси са Балкана донели су и идеју о чврстом савезништву духовника и владара. То је још више оснажило положај руског монаштва, које је већ било главни фактор одржавања верског и политичког јединства Русије. Руски монаси су московску државу доживљавали као „религијску цивилизацију”, чији је апсолутни господар – *велики кнез*.¹⁶ Подршка монаха била је неопходна за било какву делотворну власт. Сви московски владари саветовали су се са духовницима, тражили материјалну помоћ и благослове пре било каквог војничког или политичког потеза и поклањали велике земљишне поседе манастирима на новоосвојеним територијама. Заузврат, манастири су великом кнезу Московије прибављали превасходно важну – „ауру светости”.¹⁷

Из свега наведеног може се закључити да је московска (руска) државна идеологија била, заправо, монашка творевина, али не само руских монаха. Руски духовници су само прихватили, проповедали и прилагођавали својим условима све оне идеје и учења која су им доносили српски и грчки монаси. Они нису само помогли, већ су иницирали и кроз проповеди и књижевност (Пахомије Србин) кодификовали основну идеју о Москви као *Трећем Риму*. Најава озваничења ове идеје било је венчање, 1472. године, великог кнеза

¹⁴ Георгије Острогорски, *Историја Византије*, стр. 521–522.

¹⁵ Miroslav Brandt, *Ruske zemlje od XII stoljeća do Ivana Groznog*, Zagreb, 1962, str. 600–601.

¹⁶ Dž. Bilington, наведено дело, стр. 88.

¹⁷ Исто.

Ивана III (1462–1505) са Софијом Палеолог, нећаком последњег византијског императора.¹⁸ Велики кнез Иван III у своје владарске инсигније уводи тзв. *царски њечаш са двојлавим орлом* (обележје византијских императора из династије Палеолог),¹⁹ као и византијске церемоније на свом двору.²⁰ Крајем XV века (1492. године), московски митрополит отворено је позвао кнеза Ивана III да се прогласи за „цара свих хришћана”.²¹ Његовом наследнику, Василију III, било је упућено писмо, 1511. године, од стране монаштва манастира Светог Елеазара код Пскова (монаси са руског севера били су највеће присталице исихазма и противници „Латина”), у ком је отворено формулисана идеја о Русији као јединој наследници Византије: „У васколицом свету ти си једини Цар хришћана [...] Почуј ме, побожни Царе, сва хришћанска краљевства стекла су се једино у теби. Два Рима су пала, трећи стоји, четвртога бити неће.”²²

До коначног уобличења *московске државне идеологије*, али и њеног усложњавања и надградње, услед појаве неких значајних нових елемената, доћи ће за време владавине првог руског цара, Ивана IV Васиљевича (Грозног). У том завршном процесу кодификације и обогаћења руске државотворне идеје (Руско царство – *наследник Византије*, Москва – *Трећи Рим*) српски духовници и српска традиција заузимали су посебно место. Нарочито важан елемент поменутог процеса изградње руске државне идеологије представљало је преношење и неговање култова српских светитеља у руској средини. Светогорски монах Исаија донео је у Русију, 1517. године, Теодосијево *Житије Светиої Саве* и поклонио га великом кнезу Василију III (1505–1533).²³ Многи преписи *Житија* сачувани су у руским библиотекама, што јасно сведочи о великој популарности овог хагиографског дела у Русији, али и о томе да се од прве половине 16. века на руским просторима доследно неговао *култ Светиої Саве*.²⁴ Иначе, *Крмчија* (*Номоканон* – зборник закона) Светог Саве била је позната и преписивана у Русији још током 13. века, а „рани култ” Светог Саве био је присутан на руским просторима још од прве половине 15.

¹⁸ Исто; Павле Миљуков, *Историја Русије*, Београд, 1939, стр. 109.

¹⁹ Dž. Bilington, наведено дело, стр. 82.

²⁰ П. Миљуков, наведено дело, стр. 109–110.

²¹ Исто.

²² Dž. Bilington, наведено дело, стр. 81–82.

²³ Љубомир Стојановић, *Стари српски записи и написи*, I, Београд, 1982, стр. 131, бр. 429.

²⁴ Сретен Петковић, *Свети Сава Српски у старом руском, румунском и бујарском сликарству*, Међународни научни скуп „Сава Немањић – Свети Сава, историја и предање”, Београд, 1979, стр. 357–358.

века.²⁵ Међутим, у време владавине „Првог Цара и Самодршца Сверуског”, Ивана IV Васиљевича „Грозног” (1547–1584), култ Светог Саве (али заједно са њим и Светог Симеона) далеко је превазишао канонску димензију и постао је један од *главних идеолошких стубова* Руског царства.

Широко теолошко образовање цара Ивана Грозног, обogaћено јосифитичким учењем у младости, под утицајем московског митрополита Макарија, створило је основу за његово специфично поимање владаоачеве улоге. Ако се томе дода и идеја *Трећеј Рима*, постаје сасвим јасно каквом идеалу је тежио први руски цар. У складу са религијским карактером руске цивилизације, Иван Грозни је стварао снажну верску државу – *Трећи Рим* и *Нови Израил*²⁶ истовремено, са аутократором, владаром-монахом на челу. Култови Светог Саве и Светог Симеона (Стефана Немање) савршено су се уклапали у идеју истицања хришћанске (православне) универзалности новог Царства, али и у Иванову намеру да истакне узор „владара-монаха”, који су на јасан начин симболисали Стефан Немања и његов син. То је посебно истакнуто у ликовној представи Св. Саве и Св. Симеона у Архангелском сабору московског Кремља, гробној цркви руских владара. Иако је овај храм саграђен почетком 16. века, за време владавине Ивановог оца, Василија III (1505–1533), иконе у њему насликане су тек 1564–65. године, дакле у време владавине Ивана Грозног.²⁷

Свети Сава је два пута насликан у Архангелском сабору. На једном месту представљен је као светитељ (у олтарском простору), заједно са другим православним светитељима и руским архијерејима.²⁸ Међутим, још једна његова икона налази се у зони намењеној владарским претходницима цара Ивана.²⁹ Објашњење се може потражити искључиво у идеолошкој позадини стварања ове ликовне представе. Из низа ликова руских владара издвајају се четири лика који не припадају руској владарској лози. То су византијски цар Михаило VIII Палеолог, Свети Симеон, Свети Сава и кнез Лазар.³⁰ Сасвим је јасно због чега је истакнут лик византијског цара Михаила VIII Палеолога. Његовим представљањем у низу владара-претходника цара Ивана Грозног Русија се истиче као наследник Источног римског царства, не само по религијској и идеолошкој, већ и по династичкој основи. Наиме, нећака последњег

²⁵ Исто, стр. 358.

²⁶ „Нови Израил” – верска држава „изабраног” народа.

²⁷ С. Петковић, наведено дело, стр. 362–364

²⁸ Исто.

²⁹ Исто.

³⁰ Сретен Петковић, Иван Грозни и култ кнеза Лазара у Русији, у: *О кнезу Лазару*, саопштење са научног скупа у Крушевцу 1971, Београд, 1975, стр. 312–318.

византијског цара, Софија (Зое) Палеолог, била је баба по оцу Ивана Грозног, па је тако руски цар представљао далеког потомка Михаила VIII, родоначелника династије Палеолог. Генеалогски разлози постојали су и за присуство ликова српских светитеља – Св. Саве, Св. Симеона и кнеза Лазара. Поменута принцеза Софија Палеолог била је потомак Теодоре Немањић, сестре српског цара Стефана Душана, док је кнез Лазар био генеалогски повезан са руским царем преко српске властелинске породице Јакшић. Баба по мајци Ивана Грозног била је Ана Јакшић (удата Глинска). Осим тога, постојала је и генеалогска повезаност између Немањића и Лазаревића преко кнегиње Милице, која је била потомак Немањиног сина Вукана.³¹ Међутим, од генеалогских разлога неупоредиво је била важнија духовна и идеолошка суштина представљања српских светитеља у гробној цркви руских владара.

Присуство ликова Светог Саве и Светог Симеона представљало је пример јединства државе и цркве (вере и власти) и њиховог упоредног настајања. Они су на јасан начин симболисали идеал *владара-монаха* (владара једне религијске цивилизације), коме је тежио Иван Грозни. Поред тога, династија Немањића понела је и царску титулу, односно, претендовала на наслеђе Византије (Стефан Душан). Постоје мишљења да је српска средњовековна држава, заправо, била узор по коме је Иван Грозни желео да организује своје царство.³² Истицање ликова Св. Саве и Св. Симеона у Архангелском сабору заокруживало је духовно-идеолошки концепт повезивања руског владара са другим владарским (царским) кућама, јер је у себи обједињавало оба кључна елемента надградње руске државне идеологије – *Трећи Рим* и *Нови Израил* (Универзално царство и религијску цивилизацију).

Попут култова Св. Саве и Св. Симеона, и култ Светог кнеза Лазара носио је снажну духовно-идеолошку поруку. Мученичка смрт кнеза Лазара, односно војевање за праву веру и жртвовање у тој борби (*Царство небеско*), савршено се уклапало у религијски елемент (*Нови Израил*) руске државне идеологије. Тиме је био истакнут пример хришћанског владара спремног и на највећу жртву.³³ Житије Светог Саве и повест о Косовском боју (у писаној и ликовној форми) били су представљени и у *Лейшойисном своу*, великој историји света, односно својеврсној *енциклопедији светске и руске историје*.

³¹ Раде Михаљчић, Кнез Лазар и обнова српске државе, у: *О кнезу Лазару*, саопштење са научног скупа у Крушевцу, 1971, стр. 4; Исти, *Лазар Хребељановић, историја – култ – предање*, Београд, 1984, стр. 14–15.

³² Бељакова-Шчапов, *Традиција Светиої Саве Српскої у Русији*, Међународни научни скуп „Свети Сава у српској историји и традицији”, Београд, 1998, стр. 365; Dž. Bilington, наведено дело, стр. 79.

³³ О настанку култа кнеза Лазара у Русији опширније у: Ф. Кемпфер, Почетак култа кнеза Лазара, *О кнезу Лазару*, саопштење са Научног скупа у Крушевцу 1971, стр. 265–269.

Ово грандиозно дело, започето у време владавине Ивана Грозног, на коме је радило око 40 преписивача и минијатуриста више од три деценије, требало је да прикаже све значајне личности и догађаје, од настанка света до 16. века.³⁴ У *Лейојисном свогу* живот Св. Саве представљен је на 61 листу, са чак 122 минијатуре.³⁵ Поређења ради, најопширнији циклус о Св. Сави у српском иконосликарству (Хиландар, 1622. године) има само 29 сцена.³⁶ Повест о Косовском боју у *Лейојисном свогу* представљен је на пет листова, са девет минијатура.³⁷ Поред Св. Саве и Св. кнеза Лазара, у *Лейојисном свогу* били су представљени животописи још двојице српских светитеља – Светог Стефана Дечанског и Светог Арсенија (Савиног наследника).³⁸

Период владавине Ивана Грозног (1547–1584) неоспорно представља врхунац дотадашњег културолошког и духовно-идеолошког прожимања Срба и Руса. Већ у наредној епохи, током читавог 17. и почетком 18. века, српско-руски односи, тачније односи Српске православне цркве и руске државе, попримиће сасвим другачији, *јолићичко-дипломатски* карактер. То је било и разумљиво, због чињенице да је Српска православна црква (обновљена Пећка патријаршија 1557. године) била *једина инститиуција српског народа* и да је морала да замењује српску државу, не само у цивилизацијском и идеолошком, већ и у политичко-дипломатском сегменту, кључном за опстанак српског народа.³⁹ У готово свим ратовима које су хришћанске силе водиле против Османског царства, од прве половине 16. века па надаље, Српска православна црква била је политички фактор са којим се преговарало у циљу подстицања српског народа да подиже устанке против Турака. Поред тога, српски патријарси су и у мирnodопским временима успостављали политичко-дипломатско-обавештајне односе са спољним светом, нарочито са православцима на истоку Европе – Румунима (Власима, Трансилванцима, Молдавцима), Белорусима, Малорусима (Запорошким козацима) и Русима. Само током 17. века историјски извори забележили су више од стотину одлазака монаха из разних српских манастира у Русију, наводно „по милостињу”, односно по материјалну помоћ. У ствари, српски монаси су преносили у Русију значајне информације политичке природе из крајева (српских) одакле су долазили, али и из крајева кроз које су пролазили

³⁴ С. Петковић, наведено дело, стр. 313.

³⁵ Исти, *Свети Сава Српски...*, стр. 364–365.

³⁶ Исто.

³⁷ Ф. Кемпфер, наведено дело, стр. 265–269.

³⁸ С. Петковић, *Иван Грозни и култи кнеза Лазара*, стр. 314.

³⁹ О дипломатском деловању Српске православне цркве опширније у: Дејан Танић, Дипломатска активност Српске православне цркве у XVII веку, *Баштиник*, 6, Неготин, 2002, стр. 67–97.

(Мађарска, Пољска, Влашка, Молдавија, Ердељ, Бела Русија, Мала Русија – Украјина, итд.) на путу до руске границе. На тај начин је стваран континуиран проток свих важних (пре свега – политичких) информација на простору Балкан – Средња Европа – Источна Европа – Руско царство.⁴⁰

Обнова успостављања снажнијих културолошких (тачније културно-просветних) и духовних веза Срба и Руса наступила је у првој половини 18. века. За разлику од периода 12–16. века, када је српски културно-духовно-идеолошки утицај на Русе био доминантан, сада је културни (културно-просветни) утицај кренуо са руске стране. Он се одразио пре свега на верски живот, просвету и језик, најпре код Срба у Хабзбуршкој монархији (пресељених у разним великим сеобама, од краја 15. века па све до 1690. и 1737. године), а потом и код Срба у Турском царству.

Посебно значајне догађаје у нововековној српској историји представљају две велике сеобе Срба у Хабзбуршку монархију – прва 1690. године, под вођством патријарха Арсенија III Чарнојевића и друга, 1737. године, коју је водио патријарх Арсеније IV Јовановић Шакабента. Ове сеобе означиле су почетак једног новог историјског процеса – премештања тежишта српске духовности (поред демографског померања) и културе на север, у Подунавље и средњу Европу. Основана су нова, снажна српска црквена средишта, која су представљала не само центре српске духовности, већ и нова изворишта политичко-идеолошких напора Српске православне цркве у циљу обнављања српске државотворне идеје.⁴¹ Поред тога, концентрација значајног дела српског народа и духовништва у средњој Европи учинила је Србе не само географски ближим европским центрима моћи, пре свега Бечу, већ је утицала и на снажније српско присуство на европској политичкој и културној позорници током читавог 18. века. На пример, Срби су постали стратешки значајан фактор у међусобним односима Хабзбуршке монархије и Руског царства.⁴² У складу с тим, српски народ и црква још више су оснажили своју улогу (коју су имали већ вековима) у односима хришћанских сила и Турске. Поред тога, пресељењем великог дела српског народа и свештенства на нове просторе (Хабзбуршка монархија) сачувана је независност Српске православне цркве (*Крушедолска*, касније *Карловачка митрополија*), јер су Турци укинули Пећку патријаршију 1766. године, тако да су сва подручја јужно од Саве и Дунава потпала под верску јурисдикцију Грка (Васељенска

⁴⁰ О томе опширније у: Дејан Танић, *Руско царство и Српска православна црква 1557–1766*, Ниш, 2013, стр. 83–140.

⁴¹ Дејан Танић, *Стварање нововековне Србије 1815–1835*, у: *Симпосион – Два века Сшаре цркве у Јагодина* (зборник радова), Јагодина, 2017, стр. 33.

⁴² Оваква позиција Срба допринеће развоју културно-просветног и духовног прожимања Срба и Руса у наредном периоду.

патријаршија). Једину српску институцију сачували су свештеници, који су на просторима Паноније и Подунавља створили нове центре српског духовног и црквеног живота, ван домаћаја турске државе и Васељенске патријаршије. Међутим, у Хабзбуршкој Монархији српска црква и народ суочили су се са новим искушењима и притисцима у облику католичког прозелитизма и спречавања развоја православне културе. Поред католичких црквених, и аустријске световне власти вршиле су снажан притисак на Србе у циљу њиховог покатоличења или унијаћења. С друге стране, ситуацију је погоршавало материјално сиромаштво и неукост српског свештенства.

Образовање српског православног свештенства, пребеглог из Турске за време великих сеоба, било је веома оскудно. Често је једва било довољно за обављање основних црквених дужности.⁴³ Услови за образовање православних свештеника били су веома лоши. Није било ни школа за свештенике ни наставника. Недостатак потребних књига био је стални проблем Српске православне цркве. Хабзбуршка држава није дозвољавала отварање српских штампарија у очекивању да ће то сломити отпор Српске православне цркве и широм отворити врата унији.⁴⁴ У таквој ситуацији, Срби нису имали другог избора већ да се још чвршће повежу са Русијом. Дуга традиција односа Српске православне цркве са руским просторима била је довољно јака гаранција да ће се одржати и развијати нова специфична димензија српско-руских културолошких прожимања. С друге стране, Хабзбуршка монархија желела је да, по сваку цену, сачува добре односе са Руским царством, као својим стратешки најважнијим савезником, па се није усудила да омета процес руске помоћи Србима у виду слања богослужбених књига и руских учитеља. Дозволу за покретање снажне руске културно-просветне акције према српском свештенству и становништву дао је лично руски цар Петар I (Велики), у пролеће 1722. године.⁴⁵ Од тог тренутка, Руско царство издашно је слало богослужбену литературу православним Србима, тако да је број руских књига, током прве половине 18. века, у српским црквама и манастирима (нарочито на простору Београдско-карловачке митрополије) био знатно већи у односу на српске старословенске црквене књиге.⁴⁶ Поред тога, руска држава ангажовала је и руске учитеље за просветни рад у српским срединама,

⁴³ П. Ивић, А. Младеновић, О језику код Срба у раздобљу од 1699. до 1804, у: *Историја српског народа*, IV-2, стр. 76.

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ Рајко Веселиновић, Београд под влашћу Аустрије од 1717. до 1739. године, у: *Историја Београда*, 1, Београд, 1974, стр. 549–550.

⁴⁶ О трговини руским књигама опширније у: М. Костић, *Руско-српска књижевна историја преко српског језика*, Сремски Карловци, 1912.

са задатком да отварају школе и подстакну образовање нових просветара.⁴⁷ Паралелно с тим, ширењу образовања код Срба допринело је и прихватање српских ученика у руске школе (од 1721. године), нарочито у *Кијевску духовну академију*.⁴⁸

Рад руских учитеља, међу којима су најпознатији и најистакнутији били Максим Суворов и Емануил Козачински, и масовно коришћење руских богослужбених књига и уџбеника довели су, временом, до значајне промене црквеног језика, односно до замене српскословенског *рускословенским језиком*. Рускословенски језик представљао је *руску редакцију* црквенословенског језика, која је настала приликом учвршћивања словенског црквеног језика у руској средини током средњег века. Русификација црквеног језика пресудно је утицала и на развој српског књижевног језика у 18. веку и усвајање руских културних тековина.⁴⁹ То није био случај само са Србима, већ и са другим јужнословенским народима. Током 18. века рускословенски језик преовладао је и у бугарској цркви, а код Хрвата *ілаіолаша* руска редакција црквенословенског језика заменила је хрватску.⁵⁰ Тако је на читавом Балкану црквенословенски језик у „живој” употреби био сведен на једну једину редакцију – руску.

У српској световној (грађанској) књижевности руски културни утицај био је изузетно снажан и, у синтези са дотадашњом српском традицијом, створио је нову културолошку вредност на књижевном плану. Српска грађанска књижевност постала је један од кључних елемената очувања српског идентитета у Хабзбуршкој монархији. Језик који су користили тадашњи учени Срби представљао је комбинацију црквенословенског, рускословенског и народног језика и назван је колоквијално *славјаносербски*. Његова употреба и утицај потрајаће све до Вукове језичке реформе. Овакво снажно културолошко (културно-просветно) прожимање Срба и Руса представљало је природни наставак и еволуцију српско-руских веза још од средњег века. Суштина нових прожимања лежала је у културно-образовном утицају Русије и својеврсној *синтези руској и српској културној идентитетима*. То је представљало нову вредност или надградњу словенске православне цивилизације у целини, а „нова” српска, односно српско-руска култура, на просторима средње Европе и Балкана обележиће највећи део 18. века и прве деценије 19. века.

⁴⁷ П. Ивић, А. Младеновић, наведено дело, стр. 80.

⁴⁸ Ђоко Слијепчевић, наведено дело, стр. 384.

⁴⁹ П. Ивић, А. Младеновић, наведено дело, стр. 78.

⁵⁰ Исто. Код једног броја католичких Хрвата (нарочито у Далмацији), у црквеној употреби није коришћена латиница ни латински језик, већ „народни” (црквенословенски), а писмо је била словенска глаголица.

Употреба рускословенског језика у српској средини у великој мери је допринела да традиционална наклоњеност Срба према Русима постепено прерасте у схватање да руски језик и култура нису ништа страно и туђе Србима, односно осећање да су Руси и Срби *један народ*. Такво схватање довело је до тога да су се многи Срби веома лако одлучивали за сеобу у Русију у првој половини и средином 18. века.

Током скоро читавог наредног, 19. века и самог почетка 20. века (закључно са Првим светским ратом), српско-руски односи поново су добили (слично као у 17. веку) претежно *йוליшичко-дипломатски* карактер. Наравно, било је и у том периоду културолошких прожимања, али су она ипак била у другом плану (гледано у целини) у односу на историјски и стратешки важне процесе војно-политичког и дипломатског карактера. Улога Русије у *устианичкој* (1804–1813, 1815) и *мирнодојској* (1815–1835, 1838) фази *Српске револуције* била је пресудна за коначни исход овог комплексног историјског процеса – стварање нововековне српске државе и друштва. Доминантни утицај руске политике на догађања у југоисточној Европи, током прве половине 19. века, убрзао је изградњу стабилног статуса и положаја Србије. То је довело до најдужег мирнодопског периода у српској историји (од 1815. до 1876. године). Последњи чин борбе за стицање пуне независности Србије (српско-турски ратови 1876–78) такође је био обележен великим утицајем руског фактора.

Улазак Руског царства у рат на страни Србије, 1914. године, представљао је чин искреног савезништва и солидарности, који је Русија, неспремна и неспособна за рат таквог интензитета и размере, на крају платила најскупљом ценом. Октобарска револуција (1917) и Грађански рат (1918–1922) у Русији срушили су традиционалну руску државу и друштво, а мноштво руских избеглица расуло се по Европи и свету. На неки начин, био је то крај једне цивилизације, али је у исто време представљао почетак нове, изузетно значајне фазе српско-руских културолошких и духовних (али и свих других) прожимања, која су обележила читав друштвени, научни, културни, духовни и привредни живот у Србији током прве половине 20. века.

У периоду 1919–1921. (врхунац постреволуционарног грађанског рата у Русији), у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца пребегло је преко 40.000 руских грађана. Од тог броја, њих преко 5.000 (13%) били су високообразовани људи и стручњаци. Око 62% руских избеглица имало је завршену средњу школу. То значи да је око 30.000 људи са средњом и високом школом, у периоду од две године, било досељено махом у Србију. То је био највећи прилив образованог становништва у српској историји (у тадашњој Србији било је преко 50% неписмених). За ратом разорену Србију, која је изгубила око 26% становништва и 56% мушке популације, долазак великог броја образованих

људи представљао је изузетно важан процес, који је требало макар делимично да попуни огромну празнину (у демографском и образовном погледу) коју је створио Први светски рат.⁵¹ Иначе, по величини руске избегличке дијаспоре, Краљевина СХС била је четврта у Европи, после Немачке, Француске и Пољске.⁵² Емигранти из Русије дали су снажан импулс послератном развоју у свим областима свакодневног живота и деловања. Руски инжењери, професори, правници, архитекте, лекари, ветеринари, агрономи и стручњаци других профила били су ангажовани у државној служби и код приватних компанија. На пољу развоја културе, посебан допринос дали су покретањем и унапређењем рада позоришта, балета и опере. Што се тиче науке и образовања, избегли руски интелектуалци значајно су подигли ниво квалитета наставе у свим српским образовним институцијама, од основних школа до Универзитета. Девет руских научника примљено је у Српску краљевску академију, а 600 руских учитеља и професора радило је на опоравку ратом осакаћене српске просвете.⁵³ Поред тога, руским емигрантима било је дозвољено да оснивају и своје школе, тако да је током 1920-их година у Србији радило десет руских основних и осам средњих школа. Руско школство у Краљевини СХС имало је висок степен аутономије, што је било посебно карактеристично у случају руских војних школа (*кадетских корџуса*).

Велики недостатак домаћих стручних кадрова у свим областима (наука, образовање, привреда, култура), настао услед страшних ратних губитака, у великој мери био је ублажен ангажовањем Руса, који су били изузетно цењени због *професионалне одговорности, стручности и савесности у послу*. Баш због ових препознатљивих особина (а не због „братске” солидарности), руски емигранти добијали су многе важне послове и пројекте, преко јавних конкурса и лицитација које су објављивали држава, Црква и приватни наручиоци.⁵⁴ За развој науке, културе, просвете, инфраструктуре и привреде у међуратној Југославији (СХС) и Србији допринос руских стручњака био је драгоцен.

Поред осталог, доласком руских избеглица био је подстакнут и даљи развој црквеног и духовног живота у српској средини. Међу руским

⁵¹ О броју и свеукупном значају руских избеглица у друштвеном и културном животу наше земље после Првог светског рата, опширније у: Ljubodrag Dimić, *Ruska emigracija u kulturnom životu građanske Jugoslavije, Istorija 20. veka 1–2*, Београд, 1980; Мирослав Јовановић, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919–1924*, Београд, 1996.

⁵² Dragan Aleksić, *Ruski studenti emigranti na Beogradskom univerzitetu između dva svetska rata, Tokovi istorije*, 1–2, str. 43–59.

⁵³ Мирослав Јовановић, наведено дело, стр. 46.

⁵⁴ Исти, Краљ Александар и руски уметници, *Руска емиграција у српској култури XX века* (зборник радова), књ. 1, Београд, 1994, стр. 93.



Порочна фотографија Зернових, око 1930.

емигрантима било је много свештених лица, па је постало неопходно да се организује руска црквена управа у избеглиштву (*Руска загранична црква*). Архијерејски сабор Српске православне цркве донео је одлуку, 31. августа 1921. године, о примању „под заштиту руске врховне црквене управе”, дозвољавајући њено самостално деловање под окриљем Краљевине СХС. Простор Патријаршијског двора у Сремским Карловцима био је уступљен руској црквеној управи и тамо је био одржан први *Сверуски црквени сабор*, у децембру 1921. године.⁵⁵ Сарадња српских и руских црквених институција довела је до нових помака на пољу културолошких и духовно-интелектуалних српско-руских прожимања. Руски калуђери обновили су монашки живот у неким запустелим српским манастирима,⁵⁶ а значајан број руских теолога (професора Богословије) био је ангажован у даљем развоју верског живота и наставе, посебно у српским градским срединама.

⁵⁵ Б. Глигоријевић, *Руска православна црква у Југославији између два рата*, у: *Руска емиграција у српској култури XX века* (зборник радова), Београд, 1994, стр. 52–59.

⁵⁶ Један од таквих примера представља Миљков манастир, у широј околини Јагодине

Наравно, интензивна српско-руско духовна и интелектуална прожимања одвијала су се и у грађанској средини, ван званичних верских институција. Руси у избеглиштву имали су потребу за међусобним окупљањем, са логичним циљем да очувају свој језик, културу, идентитет, али и да задовоље своје интелектуалне и духовне потребе. Због тога је дошло до спонтаних састајања људи наклоњених истим областима живота и формирања „кружока”, налик на окупљања интелектуалне омладине у Русији током 19. века. Интелектуална и културолошка ширина руских чланова кружока, као и богатство и разноликост идеја које су се тамо размењивале привукле су и многе младе српске интелектуалце, па су се руска окупљања врло брзо претворила у руско-српска дружења.⁵⁷

У међуратном Београду, паралелно са руским, односно руско-српским кружоцима, постојали су и *београдски интелектуални салони*. Многи учесници у раду београдских интелектуалних салона били су истовремено активни и у руско-српским кружоцима (на пример, Десанка Максимовић и Исидора Секулић). Узајамно деловање салона и кружока произвело је многе уметничке изразе и путеве. Оваква окупљања представљала су вероватно најинтензивнији облик и најбољи начин (пре свега код интелектуалне омладине) српско-руских интелектуално-уметничких, али и духовних прожимања. Један од најупечатљивијих примера представља интелектуално, духовно и лично пријатељство београдске наставнице и уметнице Надежде Ацић (1900–1975)⁵⁸ и руске породице Зернов.⁵⁹

Породица Зернов била је иницијатор рада два кружока у Београду. Први кружок био је чисто руски и одржавао се у њиховом стану на Сењаку. Првобитни назив овог кружока био је „Ковчег”, а касније је промењен у „Св. Серафим Саровски” (1925), после одржавања конгреса Руског хришћанског покрета у Хопову.⁶⁰ По благослову руског митрополита Антонија Храповиц-

⁵⁷ *Сусрет љуца: Руско-српска прожимања, Надежда Ацић и породица Зернов* (каталог изложбе).

⁵⁸ Надежда Ацић била је кћерка Сретена Ацића, оснивача (1898) и првог директора Мушке учитељске школе у Јагодини. Рођена је у Београду 1900. године, али је детињство провела у Јагодини, где је завршила три разреда основне школе. Своје школовање наставила је у Београду и дипломирала је у Школи за примену декоративне уметности (Раде Милосављевић, *Јагодински биографски лексикон*, Јагодина, 2006, стр. 23).

⁵⁹ Руски лекар Михаил Зернов је са породицом емигрирао из Русије у Краљевину СХС 1921. године. Његова деца, Николај, Софија и Марија, школовала су се у Београду 1920-их година. У том периоду, били су активни у организацији и раду кружока, где се окупљала руска и српска интелектуална омладина (*Сусрет љуца: Руско-српска прожимања, Надежда Ацић и породица Зернов* – каталог изложбе).

⁶⁰ То је био покрет руске омладине у расејању. У лето 1923. године одржано је неколико међународних конференција руске емигрантске омладине, на којима је припремљен конгрес. На првом конгресу, одржаном у Пшерову (Чехословачка), представници многобројних кружока из Париза, Лила, Берлина, Прага, Братиславе, итд. основали су организацију емигрантских студената. На-

ког⁶¹, за секретара овог кружока постављен је Николај Зернов. Овај кружок су чинили руски студенти и професори Богословског факултета, као и свештенство (епископи). Сусрети кружока стварали су својеврсни мост између предреволюционarne и постреволюционarne генерације тадашњих и будућих предводника руске цркве.

Учесници кружока имали су два основна задатка – да се баве питањима аскезе и молитве и да унапређују православну културу у циљу вршења мисионарских задатака хришћанства. У суштини, ова окупљања су представљала озбиљну и конкретну припрему за свештенички рад у условима неизвесности, емигрантског живота и прогоњене Цркве. Иако су стални учесници кружока били искључиво Руси, пресудну улогу у мотивацији и подучавању учесника ових окупљања духовности одиграо је један српски теолог – Николај Велимировић.⁶² Као повремено учесник (предавач) на овим скуповима, Николај Велимировић извршио је снажан утицај на њихово схватање улоге хришћанског мисионара и на схватање значаја духовности у циљу снажења верског покрета. Нема сумње да је епископ Николај Велимировић на неки начин био покровитељ овог кружока, као и да је подстицао што јаче духовно и интелектуално прожимање Руси и Срба.

Сасвим другачија атмосфера владала је у другом (руско-српском) кружоку у организацији породице Зернов, чији састанци су се одржавали у Доситејевој улици, у стану Јелице Поповић, сестре од ујака Надежде Ацић.⁶³ Састав учесника овог кружока много се разликовао од „сењачког” јер су се ту налазиле особе које су се интересовале за теме из филозофије, књижевности и уметности, а религија их је занимала само као део филозофских



Две посестримице на поласку Мађином за Париз, лево Марија Зернов, десно Надежда Ацић, 1926.

редни конгрес одржан је у Хопову, под покровитељством митрополита Антонија Храповицког (Исто).

⁶¹ У Русији, Антоније Храповицки био је ректор Московске духовне академије и један од кандидата за руског патријарха. У избеглиштву је постављен за старешину руске Више црквене управе у егзилу (Исто).

⁶² *Сусрећ гуша: Руско-српска прожимања, Надежда Ацић и породица Зернов* (каталог изложбе).

⁶³ Исто.



Надежда Ацић и Јелица Поповић,
око 1915.

развишљања. Колико је кружок био познат и популаран код београдских интелектуалаца сведочи и чињеница да су његови повремени учесници били Јован Дучић, Иво Андрић, Исидора Секулић и Велибор Глигорић.⁶⁴

Надежда Ацић (у монаштву – Ана) била је једна од главних личности у руско-српском кружоку у Доситејевој. Заједно са члановима породице Зернов (Николај и његове сестре Софија и Марија), Надежда је била аутор и организатор многих реферата и дискусија. Њена интересовања била су превасходно уметничка и филозофска, али под утицајем пријатне, интелектуалне атмосфере коју су стварали Зернови почела је све више да се приближава њиховом (искрено религиозном) погледу на свет. Константно интелектуално и духовно прожимање Надежде Ацић и породице Зернов

пресудно је утицало да Надежда касније крене путем монашког живота. Поред Николаја, Софије и Марије Зернов, додатни утицај на духовни живот Надежде Ацић извршио је епископ Јустин Поповић, повремени учесник кружока у Доситејевој.⁶⁵ Његова предавања и дискусије остављали су снажан утисак на све учеснике, нарочито на религиозне Зернове. То је још више подстакло интелектуално-духовно приближавање Надежде Ацић и породице Зернов, које је прерасло у побратимство. Јустин Поповић извршио је црквени обред братимљења породице Зернов и Надежде Ацић, 26. октобра 1925. године, у Саборној цркви у Београду.⁶⁶

Пре него што је започела свој монашки живот, Надежа Ацић бавила се добротворним радом, по саветима и инструкцијама владике Николаја Велимировића. Њен дугогодишњи добротворни рад представљао је, на неки начин, увод и припрему за живот у манастиру и све касније активности које

⁶⁴ Исто.

⁶⁵ Исто.

⁶⁶ Исто.



Руско-српски кружок, Београд 1924. Седе: Надежда Ацић, Мица Симић (студент филозофије), Десанка Максимовић (студент историје), Бранка Симић (студент филозофије), Никосава Милошевић Недић (хемичар); стоје: Константин Керн (студент теологије), Јелена Милосављевић Најдановић (студент филозофије), Марија Зернов (студент теологије), Јелица Поповић (професор музике), Милка Недељковић Вељовић, Николај Зернов (студент теологије), Софија Зернов (студент филозофије), Велибор Глигорић (студент права), Николај Афанасјев (студент теологије), Душан К. Петровић (студент теологије).

је обављала као духовно лице. Надежда Ацић се замонашила 1948. године, у Сретењском манастиру, где је добила монашко име Ана.⁶⁷ Касније је прешла у манастир Враћевшница, где је постала игуманија и живела све до своје смрти 1975. године.⁶⁸ Пример интелектуалног и духовног прожимања руске породице Зернов и Надежде Ацић представља својеврсни симбол последње фазе српско-руских (овде се мисли на традиционалну, православну Русију) културолошких и духовних прожимања, која су обликовала културу и традицију оба народа, али и одредила токове у развоју европске православне цивилизације.

⁶⁷ Раде Милосављевић, наведено дело, стр. 23. О томе опширније у: Оливер Ђорђевић, *Срећен Ацић и његова кћи игуманија Ана*, Горњи Милановац – Манастир Враћевшница, 2003.

⁶⁸ Исто.

Dejan Tanić

Historical archives "Srednje Pomoravlje"
Jagodina

KEY MOMENTS IN SERBIAN-RUSSIAN CULTURAL AND SPIRITUAL-IDEOLOGICAL RELATIONSHIPS FROM SAINT SAVA TO EPISCOPUS NIKOLAJ

Summary: Cultural and spiritual relationship between Serbs and Russians symbolically began when Rastko Nemanjić went to the Holy Mountain and became a monk in the Russian monastery of Saint Panteleimon. This relationship reached a new level at the end of the 14th and in the first half of the 15th century, when Serbian spiritual-ideological influence on Russia began. It resulted in creating the first form of Moscovian (Russian) state ideology. The culmination of cultural and spiritual-ideological influence of Serbian medieval civilisation on Russia took place during the reign of the first Russian emperor, Ivan the Terrible, who finally codified (using Serbian model to a large extent) the state ideology of the Russian Empire.

During the next, 17th century, the character of Serbian-Russian relations was primarily political and diplomatic, since the Serbian Orthodox Church, as the only institution of the Serbian people, took the place of the Serbian state in this matter. Diplomatic activity of the Serbian Orthodox Church, oriented towards Russia, contributed to maintaining Serbian-Russian relations, as well as to maintaining the position of Serbia as a participant in the European political scene.

Serbian-Russian cultural and spiritual relations strengthened in the 18th century. During the first half of the century, Russia had a strong influence on Serbs living in the Habsburg Monarchy, and in time the influence expanded, indirectly, to those living in the Ottoman Empire.

Due to a large presence of Russian teachers in Serbia, as well as a number of Russian liturgical books in Serbian churches and monasteries, the use of the Russian version of the Church Slavonic language by Serbian priests became eventually official. Russian culture had a crucial impact on further development of Serbian culture and on preserving Serbian national and religious identity until the end of the 18th century.

Serbian revolution, the foundation and rise of modern Serbian state represent key events of the 19th century. During that period of time, the character of Serbian-Russian relations was predominantly political and diplomatic, since Russia played a significant role in the process of creating and strengthening the new Serbian society. Such relationships will last until the end of the First World War.

After the October Revolution of 1917 and the Civil War that followed, a great number of people emigrated from Russia. Many of them settled down in Serbia, i.e. in



Владика Николај
Велимировић

the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. Among them there was a lot of intellectuals, who soon became integrated into Serbian society and made a big contribution to its development, since Serbia suffered great demographic losses during the War and thus lacked in qualified professionals. Russian emigrants' contribution was particularly significant in the domain of culture and religion. One of the best examples of Serbian-Russian relations of that time is the friendship between Nadežda Adžić and the Zernov family, which encouraged Nadežda to choose the monastic life. Nadežda Adžić (monastic name – Ana) will later become the abbess of the Vračevšnica monastery.

Keywords: Serbia, Russia, civilisation, culture, spirituality, ideology, church, monasteries, cults, tradition, relations.